Феномен цитатності в листах письменниці настільки частотний і оригінальний, що на основі нього можемо говорити про неповторну мовну особистість автора, що проявляє себе на вербально-семантичному, лінгвокогнітивному та мотиваційно-прагматичному рівнях. Перспективу нашого дослідження вбачаємо у більш детальному вивченні цього мовного явища у творчості письменниці та укладанні цитатного тезаурусу прозової мови Лесі Українки.

Література

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. 6-е изд. М. : Изд-во ЛКИ, 2007. 264 с.

2. Мацюк З., Фенко М. Фраземіка в контексті епістолярію Лесі Українки. Лінгвостилістичні студії. 2014. Вип. 1. С. 146 – 153.

3. Минц З. Г. Функции реминисценций в поэтике А. Блока. Труды по знаковым системам. Вып. 6. Тарту, 1973. С. 383 – 413.

4. Переломова О. О. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект: монографія. Суми: Вид-во СумДУ, 2008. 208 с.

5. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2010. – 844 с.

6. Сюта Г. М. Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття. К., 2017. 384 с.

7. Українка Леся. Зібрання творів : у 4 т. К.: «Дніпро», 1982. Т. 4: Оповідання. Статті. Листи. 434 с.

УДК 811.611

АКСІОСФЕРА «СВОЯ ЗЕМЛЯ» - «ЧУЖА ЗЕМЛЯ» В ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Лариса Гонтарук,
кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

Аналізуються аксіосфера ‘Своя земля’ та її опозиція ‘Чужа земля’ в поезії Лесі Українки. З’ясовано, що до першої аксіосфери належить Україна, до другої – Росія, Польща, Крим. Польща і Росія оцінюються негативно, тоді як негативна оцінка стосується Криму

тільки в діахронному зрізі, а в синхронному вона швидше позитивна, що зумовлено спільною долею цих двох незалежних в історичному вимірі держав, які потрапили в колоніальне становище в межах Російської імперії.

***Ключові слова**: аксіосфера 'Своя земля' – 'Чужа земля', експліцитний спосіб, імпліцитний спосіб, конотативна лексика, демінутиви.*

The axiosphere 'My Land' and its opposition 'Another Land' in the poetry of Lesya Ukrainka are analyzed. It was found that the first axiosphere includes Ukraine, the second - Russia, Poland, Crimea. Poland and Russia are assessed negatively, while the negative assessment applies to Crimea only in the diachronic context, and in the synchronous it is positive, due to the common fate of these two independent states, which found themselves in a colonial position within the Russian Empire.

***Keywords:** axiosphere 'Own land' - 'Alien land', explicit way, implicit way, connotative vocabulary, diminutives.*

Поняттєвій категорії 'Свій/Чужий' у слов'янському мовознавстві приділено чимало уваги. Зокрема, у цій ділянці працювали українські лінгвісти - М. Жуйкова; А. Юдін, Л. Непоп-Айдачіць; польські мовознавці - Є. Бартмінський, В. Хлєбда, Р. Гжегорчикова; болгарські - Є. Анастасова, Є. Руденко, К. Михайлова; сербські - Д. Айдачіць, Л. Руденкович; чеські - І. Ванькова; російські - С. Толстая, А. Мороз, О. Бєлова та ін. Їй присвячено 19 [7] і 20 [8] випуски польського журналу «Етнолінгвістика», а також захищено дисертацію з української фольклористики О. Олійник [4]. Така велика увага до концепту 'Свій/Чужий' очевидна – це універсальна концептуальна опозиція, яка пронизує усі найважливіші сфери життя окремої людини та цілого суспільства, а також вибудовує конкретні моделі поведінки (у тому числі й мовленнєвої), притаманні певному суспільству (порівняйте [3], [6: 39]). Те, як сприймаються представники різних етнічних груп, детерміновано загальнокультурною опозицією 'Свій-Чужий', а також пов'язано з актуальними відносинами і конфліктами між певними групами [2:178], [1]. Оскільки стереотип 'Своя земля' та її опозиції 'Чужа земля' є складовими аксіосфери 'Свій - Чужий', то й будемо їх досліджувати крізь цю опозицію.

Метою дослідження аксіосфер 'Своя земля' – 'Чужа земля' на матеріалі аналізованих поезій є з'ясування того: 1) що відносить до цих сфер Леся Українка; 2) які складові елементи аксіосфер 'Своя земля' – 'Чужа земля'; 3) чи елементи

аксіосфери ‘Чужа земля’ містять аналогічні конотації, чи різняться між собою. Завдання: 1) вибрати з текстів поняття, що містяться а аксіосферах ‘Своя земля’ – ‘Чужа земля’; 2) з’ясувати іхнє семантичне та аксіологічне наповнення; 3) виявити протиставлення та зіставлення акіосфери ‘Чужа земля’ з аксіосферою ‘Своя земля’; 4) виявити оцінки та судження про ‘Своє’ та ‘Чуже’ Лесі Українки.

Матеріалом для аналізу стали поезії Лесі Українки. Збірник, виданий 1977 року, тобто у радянський період. Це важливий факт з огляду на відбір матеріалу, який носив тоді переважно ідеологічний характер. Незважаючи на це, нам вдалося досить повно відновити аксіологічне наповнення сфери ‘Своя земля’ та її опозиції ‘Чужа земля’, застосувавши когнітивні методи дослідження. Поезія, що розглядається у цій статті, писалася впродовж 1880 – 1911 років. Тобто, Правобережна Україна у цьому періоді перебувала у складі Російської імперії. Такий стан речей тривав більше півтора століття, а отже, шість поколінь українців уже встигло народитися і померти під владою російських царів.

Мовний матеріал аналізованої поезії свідчить про те, що центральним цінністним елементом серед інших вартостей Л.Українки (зокрема: ‘Братерство’ [5:128], ‘Рівність’ [5:128], ‘Воля’ [5:128, 23, 42], ‘Правда’ [5:23, 42], ‘Самопожертва’ [5:42], ‘Честь’ [56:23]) є ‘Своя земля’, куди належить єдиний об’єкт – Україна. Незважаючи на тривалу втрату Україною суб’єктності на карті світу – козацька держава Богдана Хмельницького почала занепадати з часу Переяславської Ради – Л.Українка жодного разу не окреслює Росію назвами, які б виражали поняття ‘Своя земля’. Такі назви характерні на позначення виключно етнічних українських земель.

Аксіосфера ‘Своя земля’. До назв етнічних земель, які трапляються в поезії Л.Українки, належать *Волинь* [5: 9], *Поділля* [5:10], *Полісся* [5:174], імпліцитна вказівка – означуване *волинський* [5:174] і більш локальне *київський* [5:59]. Поряд з назвами історичних українських земель використовується на той час недержавна назва території, на якій історично проживав український народ - *Україна* [5:10, 39, 59], фонетичний варіант *Вкраїна* [5:14, 60]. Саме ця частина земної кулі усвідомлюється Лесею Українкою як ‘Своя земля’, порівняйте : «Вкраїна … рідний мій край!» [5:222].

Частіше Л.Українка використовує описові назви на позначення України чи її регіонів, наприклад: *рідний куточок*

[5: 9], *рідний край* [5:15, 21], *рідний мій край* [5:21, 115], *країна рідна* [5:37, 120], *стороненька рідна* [5:39], *коханий мій край* [5:39], *сторона рідна* [5:112], *занапащений, нещасний край* [5: 65], *бездольна мати* [5: 18], *моя безталанная мати* [5:18], *ненька* [5:40] *недоле моя* [5:39], *край мій бідний* [5:219], *рідна хата* [5:18]. Часами в поезії натрапляємо на нанизування номенів, які окреслюють один і той же об'єкт - 'Своя земля' - для вираження гами особистісного ставлення Лесі Українки до України, наприклад: *Моя ти Україно мила, кохана Моя безталанная мати* [5:18]. Звернімо увагу на слова-маркери, які зазвичай окреслюють об'єкти аксіосфери 'Свій' - *рідний, мій, мати, ненька,* а також на слово *коханий*, що називає позитивну емоцію, яку об'єкт переживає стосовно іншого об'єкта. У цих описових назвах фіксуються й оцінні лексеми, якими Л.Українка окреслює політичне та соціальне становище України: *занапащений, нещасний, бездольний, безталанний, бідний.*

Аксіосфера 'Чужа земля'. Аксіосфері 'Своя земля' у поезії Л.Українки протиставляється аксіосфера 'Чужа земля'. Сюди належать такі тогочасні держави як Росія, Польща, Італія, давні держави Рим, Єгипет та колишня держава, а на кінець 18 – початок 19 ст. складова Російської імперії – Крим. Тут зупинимося тільки на трьох – Росії, Польщі та Криму.

В поезії Лесі Українки експліцитно називається тільки Крим – *Таврида* [5:106]. Окремими імпліцитними маркерами є означення *кримський* [5:25], *акерманський* [5:25] або назви знакових міст – *Бахчисарай* [5:33], *Байдари* [5:31], *Мердвен* [5:31], *Ялта* [5:34], *Партеніт* [5:106], географічні об'єкти - *узгір'я Ай-Петрі* [5:100], архітектурні пам'ятки – *храм Артеміди Тавридської* [5:106], *Бахчисарайський дворець* [5:33], *Бахчисарайська гробниця* [5:34], *акерманські турецькі вежі* [5:13].

Імпліцитними маркерами інших двох держав є назви столиць *Москва* [5:195], *Варшава* [5:195].

Усі інші назви, які виражають поняття 'Чужа земля', носять описовий характер. Зокрема, Росія окреслюється як *далека чужина* [5:35], *холодна країна* [5:35]; Крим – *чужина* [5:11, 14, 67], *далека країна* [5:11], *пінистий край* [5:15], *південний край* [5:25], *ясна країна* [5:25], *сторона прекрасна* [5:2], *країна світла та злотистої блакиті* [5:25], *край вічного проміння* [5:25], *нещасна країна* [5:31], *край богоданий* [5:30], *рай наземний* [5:31], *весела країна* [5:34], *далека сторона*

[5:72], *край на мечеті багатий* [5:102], *чужі краї* [5:140], *світ такий красний, хороший, розкішний* [5:13]. Польща в аналізованих поезіях ніяк не маркується.

Привертає увагу той факт, що описові назви найчастіше стосуються Криму (це правильно й для інших названих вище елементів аксіосфери 'Чужа земля'). Крим теж перебував тоді у складі Російської імперії, тобто, був частиною Росії, як і Україна. Однак у свідомості Лесі Українки Крим був територією, виключеною з російської цілісності, і всі три території – Україна, Росія та Крим – усвідомлювалися поеткою окремішно, різними, відділеними об'єктами. Проте не можна не зауважити певної емпатії до Криму, що виражається за допомогою лексем *прекрасний, богоданий, веселий, нещасний* та словосполученням *рай наземний*. Звернімо увагу, що в семантичній структурі описових назв на позначення Криму міститься переважно позитивна оцінка, наприклад: *країна світла та злотистої блакиті, край вічного проміння, весела країна* та ін.

Окремою лексичною групою, що експлікує у поезії Лесі Українки аксіосфери 'Своя земля' – 'Чужа земля' є слова та словосполучення на позначення об'єктів-маркерів, куди входять географічні об'єкти, об'єкти фауни, підвид об'єкти-квіти, архітектурні об'єкти, орнітологічні об'єкти, сільськогосподарські об'єкти, обрядово-звичаєві об'єкти, міфологічні об'єкти та ін.

Аксіосфера 'Своя земля'. Аксіосфера 'Своя земля' представлена найбільшою лексичною групою на позначення об'єктів-маркерів. Сюди належать:

географічні об'єкти: *балка весела та мила* [5:10], *гори київські* [5:59], *ясні луки* [5:166], *росисті луки* [5:174], *річка* [5:166], *рідні моря* [5:175], *водопад* [5:175], *ріка велика, гучна від порогів* (Дніпро – *ГЛ*.) [5:175], *затока* [5:212], *наше Чорне море* [5:223], *берег* [5:223], *гори* [5:223], *зелений горбочок* [5:36], *гори, золоті верхів'я* [5:137], *Славута красна* [5:9], *Случі рідної веселі береги* [5:9], *гори веселі й зелені долини* [5:9], *балочка весела* [5:10], *ярочки зелененькі* [5:10], *річечки* [5:10], *кручі* [5:10], *степ* [5:10], *поточок* [5:143];

архітектурні об'єкти: *села* [5:174], *село* [5:54], *комин* [5:174], *приморське місто* [5:175], *місто* [5:15, 175], *батьківська хата* [5:222], *пристань* [5:15], *Староюрські вежі* [5:57], *Стороруські Золоті Ворота* [5:57], *львівський семінарій* [5:58], *вулиці* [5:64], *пісня міста* [5:64], *тюрма* [5:64], *високий*

ґанок [5:71], *велика сувора будова, брами з важкими замками ‘тюрма’, висока ограда* [5:112], *клітка тюремна* [5:112], *хороші, красні села* [5:10], *хати садками вкриті* [5:10], *хатонька біла* [5:10], *зеленая стріха* [5:10];

об’єкти-дороги: *стежечки* [5:185], *стежечки маленькі* [5:10];

об’єкти-транспортні засоби: *корабель* [5:223], *кораблики* [5:15], *колеса* [5:175], *дзвінки трамваїв* [5:97], *гомін паровозів* [5:97];

об’єкти-друковані видання: *річник «Руського Сіона»* (Львівська газета – *Г.Л.*) [5:58];

сільськогосподарські об’єкти: *рілля* [5:142], *пшениченька* [5:142], *пшениця* [5:142], *лани* [5:174], *отара* [5:174], *черідка* [5:174], *поле* [5:174], *бурячиння* [5:175], *вишневий садочок* [5:36], *яблуні гілки* [5:55], *садок* [5:71], *лани золотії* [5:10];

об’єкти фауни: *бір темненький* [5:143], *суха смерека* [5:143], *смолова ялиця* [5:143], *темний луг* [5:19], *гай в зеленім розмаю* [5:21], *листячко зелене* [5:55], *гай* [5:37], *ліс* [5:174], *любий гай* [5:55], *гаї волинські* [5:59], *килими чудові, темні луги* [5: 9], *росисті луки* [5:174], *ясні луки* [5:166], *луки зеленії* [5:222], *тополі* [5:10], *калина* [5:163], *бори величезні, густії* [5:10];

об’єкти-квіти: *пізні троянди* [5:140], *рута* [5:142], *мак* [5:142], *волошки* [5:142], *білесенькі квітки* [5:55], *проліски в рідкій травиці тоненькій* [5:140];

орнітологічні об’єкти: *чайки* [5:223], *соловейковий спів* [5:21], *пташки* [5:55], *лебідь* [5:54], *співучії пташки* [5:55], *пісні пташині* [5:55];

астрономічні та небесні об’єкти: *небо глибокеє* [5:140], *небо блакитне* [5:11], *сонце ласкавеє* [5:140], *сонечко розливає своє світлонько красне* [5: 10], *темна хмара* [5:142], *веселка ясна* [5:142], *зіроньки гожі* [5:15], *ясний місяченько* [5:15], *місяць яснесенький* [5:19], *лагідні весняні ночі зористі* [5:21], *летючі зорі* [5:71];

атмосферні об’єкти: *снігом повита, закована льодом* [5:102], *талого снігу платочки сивенькі* [5:140], *дощик дрібненький* [5: 140]; *вітер* [5:55], *буря* [5:56], *холодний вітрець* [5: 140];

об’єкти-елементи втраченого державного устрою: *козак* [5:163], *давні бунчуки* [5:195], *любий козак* [5:68], *майдани* [5:165];

обрядово-звичаєві об'єкти: *віночок* [5:143], *сплету віночок, кину його червоного, в воду до поточка* [5:143], *могили* [5:185], *кладовище* [5:186], *катафалки* [5:186], *лунають … веснянки чудові дівочі* [5:21], *свята неділя* [5:57], *думи народу* 'літературний жанр' [5:116], *журливі пісні* [5:116];

об'єкти-інструменти: *кобза* [5:22];

міфологічні об'єкти: *цар Горох* [5:199], *Ох-чародій* [5:199].

Звернімо увагу на конотативну лексику, яка часто окреслює ці об'єкти: *рідний, наш, красний, гарний, веселий, хороший, ласкавий, ясний, лагідний, любий, чудовий, святий*, а також на демінутиви, які в поезії Лесі Українки характерні саме для об'єктів аксіосфери 'Своя земля': *ярочки зелененькі, річечки, балочки, травиця, садок, садочок, хатонька, пшениченька, черідка, зіроньки, місяченько, місяць ясненький, бір темненький, листячко, віночок, поточок, дощик дрібненький, сонечко розливає світлонько, стежечки, кораблики, вітрець*. Уся ця лексика засвідчує глибоку любов Лесі Українки до рідної землі, її тісний взаємозв'язок з нею.

Лексеми на позначення об'єктів, які характерні для українського тогочасного простору, малюють нам територію багату на об'єкти фауни та флори*: бори, гаї, ліси, луги, луки, смереки, ялиці, тополі, калина, троянди, рута, мак, волошки, проліски; чайки, солові, лебеді*. До географічних особливостей тогочасної України належать *гори, горби, кручі, долини, степ, балки, ріки з берегами і порогами, водопади, затоки, Чорне море*. Серед усього цього природного багатства розташовані українські села з сільськогосподарськими об'єктами та міста з урбаністичними об'єктами, на що вказують лексеми *село, стріха, рілля, поле, лани, садок, отара, черідка; місто, хата, вежі, ворота, семінарій, вулиці, ганок, будова, брами, замки, ограда, тюрма пристань, кораблі, паровози, трамваї*.

Аксіосфера 'Чужа земля'. Аксіосфера 'Чужа земля' представлена нечисленною лексичною групою, яка окреслює різні об'єкти-маркери. Серед вказаних вище елементів цієї аксіосфери найповніше представлений Крим, тоді як Росія та Польща не мають тут свого лексичного представлення. Зокрема, Крим окреслюють такі групи лексики:

географічні об'єкти: *гори крутії* [5:25], *доли розлогі* [5:25], *Чорне море* [5:25, 30, 100], *хвиля іскриста грає вільно на синьому морі* [5:11], *хвилі* [5:12], *лиман пишний* [5:13], *долини* [5:31], *гори зелені* [5:34], *розкішна долина* [5:34], *білява хвилечка* [5:99], *гори* [5:100, 131], *хвилі* [5:100], *узгіря Ай-Петрі,*

підніжжя гори [5:100], *скеля гаряча* [5: 105], *круча стрімка* [5: 105], *пісня морського прибою* [5:105], *сіро-червоні скелі* [5:106], *долини* [5:112], *поток гірський* [5:112], *краса моря* [5:11], *вали білогриві* [5:30], *бескиди сиві* [5: 31], *червонії скелі* [5:31];

архітектурні об'єкти: *дорійська колонада з широкими сходами* [5:106], *дахи на будинках* [5:11], *балкони* [5:11], *балюстради* [5:11], *місто велике* [5:111], *місто* [5:12], *будинки високі* [5:12], *душне місто* [5:11], *скрізь мінарети* [5:33], *Бахчисарайський дворець* [5:33], *водограї* [5:33], *гарем* [5:33], *Бахчисарайська гробниця* [5:34], *мінарети* [5:102], *мечеті* [5:102], *місто Партеніт* [5:106], *храм Артеміди Тавридської* [5:106], *півкруглий портик* [5:106], *акерманські турецькі вежі* [5: 13], *високі мури страшні та суворі* [5:13], *понурі, сумні «темнії темниці»* [5:13], *вежі та німії стіни* [5: 13], *мінарет тоненький* [5:14], *Чортові сходи* [5:31];

об'єкти-транспортні засоби: *на човні білі вітрила* [5:12], *корабель* [5:15];

сільськогосподарські об'єкти: *сад* [5:34], *садок* [5:111], *сади-виногради рясні, кучеряві* [5:100], *виноград в долині зеленій* [5:25], *виноградне листя* [5:133], *оливки* [5:106];

об'єкти ґрунту: *гаряче камянисте поле* [5:32], *побережний камінь* [5:99], *крейда* [5:101], *пісок* [5:101], *червонясте та сіре каміння* [5:101], *сухо, ніде ні билинки* [5:101], *жовті піски* [5:30];

об'єкти фауни: *магнолії* [5:100, 111], *берези* [5:100], *явори* [5:100], *темні дуби* [5:100], *будяки* [5:101], *полин* [5:101], *кипариси* [5:111, 34], *латанії* [5:111], *лаври* [5:111, 100, 34], *чагарі* [5:31], *будяк колючий* [5:14], *глуха кропива* [5:14], *дерева сріблясті* [5:33], *тонкі тополі* [5:33], *бір сосновий* [5:34], *верба* [5: 34], *гай далекий, гущавина пишна* [5:99], *кущі лаврові* [5:99], *кипарис* [5:99], *магнолія пишна* [5:99], *колонада сумних кипарисів* [5:100], *стрімкі кипариси* [5:100], *плющ* [5:100];

об'єкти-квіти: *квіти гранати* [5:93], *квітка ломикамінь* [5:101];

орнітологічні об'єкти: *чаєчки білії* [5:101];

астрономічні та небесні об'єкти: *хмарки злотистії* [5:100], *сиві хмари* [5:100], *ясна зоря, мов рубін* [5:105], *на тихому небі заблиснули зорі* [5:11], *сонечко промінням вітає* [5:11];

атмосферні об'єкти: *вітер* [5:100], *тумани непрозорі* [5:105], *ніч дощова* [5:105];

об'єкти-елементи втраченого державного устрою: *люті турки-яничари* [5:14];

обрядово-звичаєві об'єкти: *могили* 34, *кладовище* [5:34].

Отже, експлікована з поезії Лесі Українки лексика представляє Крим як країну з горами, долинами, узгір'ями, скелями, кручами, гірськими потоками, бескидами, лиманами, Чорним морем. Стан моря окреслюють такі лексеми: *хвилі, морський прибій, вали білогриві.* Фауна Криму відзначається борами, гаями, гранатами, тополями, кипарисами, лаврами, латаніями, вербами, березами, магноліями, плющем, чагарями, будяками, полином та кропивою. Серед сільськогосподарських рослин документуються в поезії виноград та оливки. Лексеми вказують і на особливості ґрунту Кримського півострова, для якого характерним на початок 20 ст. було каміння, крейда, пісок і посуха. Серед цієї природи розміщувалися міста з їхніми будинками, мінаретами, мечетями та історичними пам'ятками. Лексичне представлення Криму вказує на те, що у кінці 19 – на початок 20 ст. це була мусульманська країна.

Зазначимо, що лише об'єкти Криму серед елементів 'Чужа земля', як і сам цей край, окреслюються конотативною лексикою: *пишний, розкішний, хороший, красний 'красивий', краса, суворий, понурий, сумний.* Також в поезії Лесі Українки експлікуються демінутиви: *мінарет тоненький, хмарки, сонечко, садок, чаєчки,* які виконують ту ж функцію, що й демінутиви-окреслення України – передають стан зворушення і захоплення. Однак відмітимо, що серед конотативної лексики наявні слова, які у семантичній структурі містять негативну оцінку, чого не фіксуємо в конотативній лексиці на позначення українських об'єктів-маркерів, а також суттєво відрізняється чисельність демінутивів у сторону зменшення.

Окрему нечисленну групу лексики в поезії Лесі Українки становлять слова та словосполучення, які окреслюють емоційні відчуття та переживання, пов'язані з розлукою із рідною землею і з перебуванням на чужині. Зокрема, в текстах фіксується стале бажання автора повернутися у свій край, про що свідчать такі висловлення: *часто літали думки мої в сторону рідну* [5:102], *до тебе все летять мої думки* [5:120], *я марила весь час про воріття хвилину серед чужого-іншого життя* [5:120]. Свій стан на чужині Л.Українка передає у висловленні-порівнянні *немов од дерева одірваний листочок* [5:9].

Як свідчить експлікована лексика, Леся Українка в чужій стороні почуває себе самотньою і не відчуває щастя, мріє про повернення додому, наприклад: *і все чужина! Ох, біда самотному У місті широкім! Себе почувать одиноким* [5: 11]; *привітають ту ясну країну (*Крим – *Г.Л.),.. Де прожила я не*

одную днину, а не була щаслива й на годину [5: 25]. У поезії Лесі Українки лексема *любити* стосується тільки об'єктів-маркерів аксіосфери 'Своя земля', наприклад: *Ой гори,.. та нащо ж я люблю вас так тужливо?* [5:137].

Однак аксіосфера 'Чужа земля' в свідомості Лесі Українки асоціюється з поняттям 'надія', про що свідчить вислів: *я на чужину йшла шукать надій* [5:120]. Пов'язано це з політичним устроєм і колоніальним становищем тогочасної України.

Незважаючи на те, що в часи Л.Українки Україна вже впродовж півтора століття перебувала у складі Російської імперії, авторка поезій практично не згадує про цю державу експліцитним способом у текстах. Думаємо, що це пов'язано з елементами цензури та самоцензури. Зокрема, в поезії «На вічну пам'ять листочкові спаленому приятельською рукою в непевні часи» описується акт спалення вірша, який мав відкритий антидержавницький зміст: *Як настала тривожна година, Запалилося слово вкінець І спалило тонкий папірець … Замість пісні лежить пожарина* [5:83]. Проте Леся Українка вказує на обставини життя в Російській імперії імпліцитним способом. Ці реалії передають такі лексеми та словосполучення: *горе* [5:79], *лихо* [5:65], *насилля* [5:65], *ми раби* [5:71], *неволя рідна* [5:120], *злий, суворий дух темниці* [5:120], *вбогі села* [5:128], *лихоліття щастям і горем багате* [5:165], *мури в'язниці* [5:165], *дзвонять кайдани* [5:165], *пів роду людського не звано людьми* [5:23], *братовбивство* [5:23], *награбовані маєтки* [5:23], *самоволя деспотична* [5:23], *земля безщасна* [5:39], *правду неправда скрізь боре* [5:39], *закуті в кайдани* [5:39], *могила* 'країна' [5:39], *кров* [5:65], *сльози* [5:65], *голодні* [5:202], *голота* [5:203]. Найбільш яскраво державний устрій Російської імперії експлікує наступний текст: *Міцний, як дуб кремезний, слов'янин Покірно руки склав в кайданах паперових Та раз у раз поклони низькі б'є Перед … царем … І кожний весь в крові, в сльозах його лице, Троїстая нагайка тіло крає, А він, ховаючись, плете сільце І братові під ноги простирає* [5:63], – який засвідчує факт перебування у складі Російської імперії трьох східнослов'янських народів, один з яких поневолює інші.

До лексем, які окреслюють елементи політичного устрою Росії, належать: *цар* [5:63], *пан* [5:205], *козаки* 'поліцаї' [5:202], *мужики* [5:202], *партія* [5:204], *Дума* [5:205], *політика* [5:205], *бунтівники* [5:203], *страйки* [5:204].

Помітно, як кардинально відрізняється конотативне наповнення лексем, які використовує Леся Українка для

окреслення об'єктів-маркерів аксіосфери 'Своя земля' та державного ладу в Російській імперії щодо позитивної та негативної оцінок.

Окрему групу становлять лексеми, словосполучення та висловлення, які імпліцитно вказують на колоніальне становище України: *брати мої вбогі, закуті в кайдани* [5:39], *навіщо родитись і жити в могилі* [5:39], *маємо жити в ганебній неволі* [5:39], *ми навіть власної не маєм хати* [5:72], *народ наш світа-сонця не видав* [5:72], *неволя* [5:79], *кайдани ржаві та важкі* [5:79], *тюремна стіна* [5:80], *наша зруйнована воля* [5:165], *пекло … горить в нашій країні* [5:165], *ганьба неволі* [5:210], *чуються вільні пісні – у сні* [5:21], *щоденне лихо* [5:23], *світ сей темниця* [5:23], *в кормигу запрягав народ народа* [5:23]. Найбільш повно колоніальне становище України ілюструє висловлення : *Ми навіть власної не маєм хати, усе одкрите в нас тюремним ключем; Не нам, обідраним невільникам, казати Речення гордеє «Мій дом – мій храм!* [5:72].

В поезії Лесі Українки виражається судження про історичну єдність територій Західної та Східної України, які перебували у кінці 19 – на початок 20 ст. у складі Росії та Польщі. Лексичним вираженням колоніальних держав у поезії є назви столиць *Москва* та *Варшава*, про що говорилося вище, а на колоніальне становище України вказує словосполучення *спис і нагайки скрізь пани* [5:196]: *Ген від Москви аж до Варшави зачервоніли жупани, козацтво «здобуває слави», спис і нагайки скрізь пани* [5:196].

Іноді Леся Українка вдається до протиставлення у тексті української та російської мов, щоб імпліцитно відокремити 'Своє' і 'Чуже' в межах однієї Імперії та вказати на колоніальне становище України. Наприклад, такими чужомовними маркерами є словосполучення *восьмого февраля* [5:196], *Смело, друзья* (пісня – *Г.Л.*) [5:194]. Надзвичайно показовим є ставлення і оцінка Лесею Українкою цього чужинського для неї тексту. Зокрема, пісню «Смело друзья!» російських революціонерів вона називає *«піснею про волю»*, беручи це словосполучення в лапки. Це є першим маркером глибокого сумніву авторки щодо спроможності російського народу скинути існуючий лад. Іншими мовленнєвими маркерами цього сумніву є словосполучення *пісня ридає* [5:194], *мов на смерть проводжає* [5:194], а також експліцитне вираження цього сумніву у висловленні *Страшно, який безнадійний той спів, хто ж би під нього боротися вмів* [5:194]. А далі звучить пряме

заперечення і одночасно ствердження: *Ні, не про волю сей спів! Про неволю … «Смело друзья!» Се в тюрму чи на страту …?* [5:194]. Дивно актуально перегукуються сумніви Лесі Українки у 1905 році щодо здатності російського народу стати вільним з сучасними подіями в Росії та оцінкою спроможності росіян стати вільним народом у 21 ст. на думку більшості українців.

Для окреслення Росії, без прямого називання цієї країни, Л.Українка використовує конотативну лексику *вороги* [5:72], *кати* [5:72], наприклад: *народ наш, мов дитя сліпеє зроду, Ніколи світа-сонця не видав, За ворогів іде в огонь і воду, Катам своїм поводарів оддав* [5:72].

Іноді Леся Українка вказує на причини втрати Україною державної суб'єктності (названої в поезії лексемою *воля* [5:211]), що виражається за допомогою лексеми *руїна* [5:211] та словосполучення *братобійна чвара* [5:211]: *братобійна чвара, .. покрила цілую країну і повернула всю її в руїну* [5:211]. Поетка не раз дорікає українцям за неготовність цю суб'єктність відновити і принизливу готовність служити завойовникам. На такі судження Лесі Українки в поезії вказують висловлення: *Чи за ту волю всі вкраїнці готові одностайно стать?* [5:196], *Народ наш … За ворогів іде в огонь і воду, Катам своїм поводарів оддав* [5:72], *ймення словянина (*тут і український народ, який служить Російській імперії – *Г.Л.) недарма Синонімом раба між людьми стало* [5: 63], *Чи серед вражої батави не мають давні бунчуки, // Перед царем свої булави хіба не клонять козаки?* [5:195–196], *Се ж по тобі, громадонько, нагаєчка гуля, тобі ж вона взнаки далась «восьмого февраля»! Над власною наругою жартуєш ти сама, невже ж боти, громадонько, зовсім без сорома!* [5:196]

На бажання українського народу відновити свою державну суб'єктністьт в поезії Лесі Українки вказують словосполучення *аби упала ся тюремна стіна* [5:80], *боротись до загину* [5:40], *або погибель, або перемога* [5:40], наприклад: *О горе нам усім!, Хай гине честь, сумління, Аби упала ся тюремна стіна* [5:80], *Вона* (Україна – *Г.Л.*) *боротись буде до загину: або загине, або переможе. Або погибель, або перемога – Се дві дороги перед нами стане* [5:40], *як маємо жити в ганебній неволі, Хай смертна темнота нам очі застеле!* [5:39].

Окрему групу, що протиставляє аксіосфери 'Своя земля' – 'Чужа земля', становлять слова та словосполучення, які вказують на протиставлення або зіставлення України та Криму. У текстах поезій прослідковуються два часові зрізи –

синхронний та діахронний. В історичному зрізі превалює протиставлення, виражене лексемами та словосполученнями: (Крим) *темниці* [5:13], *вороги* [5:13], *мури високі* [5:13] – (Україна) *козаки* [5:13], *наші* ‘українські бранці’ [5:13], *рідні* [5:13], наприклад: *В сих темницях колись наші та приймали горе* [5:13], *Швидко рідних визволяти козаки летіли, за мурами високими вороги тремтіли* [5:13]. Синхронний зріз уже вказує на більшу подібність, ніж відмінність, у історичній долі України та Криму: вони обоє перебувають у складі Російської імперії, втратили державність (дивіться об’єкти-елементи втраченого державного устрою України та Криму вище), на що вказує лексема *неволя* [5: 30]. Саме тому в поезії Лесі Українки наявна конотативна лексика *чудовий* [5:30], *богодайний* [5:30], та ін. (дивітся маркери-об’єкти вище), що вказує на позитивне ставлення авторки до Криму, незважаючи на перебування його в аксіосфері ‘Чужа земля’. Дії, які колонізатори виконують стосовно об’єкта Крим в поезії Лесі Українки називаються такими лексемами та словосполученнями: *рвати* [5:30], *хапати* [5:30], *їсти та шматувати* [5:30], *батувати* ‘різати великими шматками’ [5:30]. При цьому Крим окреслюється описовими конструкціями: *кривавеє тіло, що тремтить при останнім сконанні* [5:30].

Однакова доля тогочасних України та Криму - їхнє колоніальне становище – окреслюється поетесою аналогічними лексемами *руїна* [5:33], *недоля* [5:33] (порівняйте вище Україну), наприклад: *Колись тут сила і неволя панували, Та сила зникла, все лежить в руїні, Недоля й досі править в сій країні* [5:33].

Отже, проаналізований матеріал дозволяє стверджувати, що центральним ціннісним елементом серед інших вартостей Лесі Українки, таких як ‘Братерство’, ‘Рівність’, ‘Воля’, ‘Правда’, ‘Самопожертва’, ‘Честь’, є ‘Своя земля’, куди належить єдиний об’єкт - Україна. Її в текстах експлікує недержавна на той час назва території, на якій історично проживав український народ - *Україна*, а також назви етнічних земель *Волинь*, *Поділля*, *Полісся*. Частіше Л.Українка використовує описові назви на позначення України чи її регіонів, у яких досить часто вживаються конотативні лексеми *рідний, мій, мати, ненька*, як от *рідна земля, моя земля.*

До елементів аксіосфери ‘Чужа земля’ належать *Росія*, *Польща* та *Крим*. В поезії Лесі Українки експліцитно називається тільки Крим. Його імпліцитними маркерами в

поезіях є назви знакових міст, географічні об'єкти та архітектурні пам'ятки. Імпліцитними маркерами Росії та Польщі є назви їхніх столиць.

Незважаючи на те, що тривалий час Україна, Росія та Крим були складовими єдиної Російської імперії, всі три території Л.Українкою усвідомлювалися окремішно, різнорідними об'єктами. Привертає увагу певна емпатія поетки до Криму, що виражається шляхом використання для окреслення його об'єктів конотативної лексики, а також демінутивів.

Окремою лексичною групою, що експлікує у поезії Лесі Українки аксіосферу 'Своя земля' є слова та словосполучення на позначення об'єктів-маркерів, куди входять географічні об'єкти, об'єкти фауни, підвид об'єкти-квіти, архітектурні об'єкти, орнітологічні об'єкти, сільськогосподарські об'єкти, обрядово-звичаєві об'єкти, міфологічні об'єкти, об'єкти-дороги, об'єкти-транспортні засоби, об'єкти-друковані видання, астрономічні та небесні об'єкти, атмосферні об'єкти, об'єкти-елементи втраченого державного устрою, об'єкти-інструменти.

Для об'єктів аксіосфери 'Своя земля' в поезії Лесі Українки частотною є конотативна лексика, наприклад: *рідний, наш, красний, гарний, веселий, хороший, ласкавий, любий,* та ін., а також чисельні демінутиви, що виражають душевне ставлення Лесі Українки до її довкілля, глибоку любов до України. Лексеми на позначення реалій, які характерні для українського тогочасного простору, представляють територію багату на об'єкти фауни та флори*: бори, гаї, ліси, луги, луки, смереки, ялиці* та ін*; чайки, солові, лебеді.* До географічних особливостей тогочасної України належать *гори, горби, кручі, долини, степ, балки, ріки, Чорне море* та ін. На цій території розташовані села з сільськогосподарськими об'єктами та міста з урбаністичними об'єктами, що вказує на зажитість цієї землі.

Аксіосфера 'Чужа земля' представлена нечисленною лексичною групою, що окреслює такі об'єкти-маркери: географічні об'єкти, об'єкти фауни, підвид об'єкти-квіти, архітектурні об'єкти, орнітологічні об'єкти, сільськогосподарські об'єкти, обрядово-звичаєві об'єкти, об'єкти-транспортні засоби, об'єкти ґрунту, астрономічні та небесні об'єкти, атмосферні об'єкти, об'єкти-елементи втраченого державного устрою. Серед елементів цієї аксіосфери представлений тільки Крим, тоді як Росія та Польща не мають тут свого лексичного вираження.

Експлікована з поезії Лесі Українки лексика представляє Крим як країну з горами, долинами, узгір'ями, скелями, кручами, гірськими потоками, бескидами, лиманами, Чорним морем. Окреслюється і стан моря. Фауна Криму відзначається борами, гаями, гранатами, тополями, кипарисами, лаврами, латаніями, вербами, березами, магноліями, плющем, чагарями, та ін. Серед сільськогосподарських рослин фіксуються в поезії виноград та оливки. Лексеми вказують, що для Кримського півострова характерними ознаками грунту на початок 20 ст. були каміння, крейда, пісок і посуха. Ця територія була забудована містами з будинками, мінаретами, мечетями та історичними пам'ятками. Лексичне представлення Криму в поезії Л.Українки вказує на те, що у кінці 19 – на початок 20 ст. це була мусульманська країна.

Об'єкти Криму, як і сам цей край, окреслюються конотативною лексикою: *пишний, розкішний, хороший, красний 'красивий', краса, суворий, понурий, сумний.* Також в поезії Л.Українки експлікуються демінутиви, хоча у значно меншій кількості, аніж при означенні об'єктів України.

Окрему нечисленну групу лексики в поезії Лесі Українки становлять слова та словосполучення, які окреслюють емоційні відчуття та переживання, пов'язані з розлукою із рідною землею. Перебування на чужині не приносить Лесі Українці щастя, поетка почуває себе самотньою і мріє про повернення додому.

Проте аксіосфера 'Чужа земля' в свідомості Лесі Українки асоціюється з поняттям 'надія'.

Росія практично не представлена експліцитним способом у текстах Лесі Українка, однак поетка розкриває обставини життя в Російській імперії імпліцитно. Експлікована лексика вказує на державу-поневолювача свого і чужих народів, на її криваву політику, на авторитаризм та самодержавство, а також суворі репресивні дії щодо її населення.

Окрему групу становлять лексеми, словосполучення та висловлення, які імпліцитно вказують на колоніальне становище України. Зокрема, Леся Українка вдається до протиставлення у тексті української та російської мов, що й маркує таке колоніальне становище, а також імпліцитно відокремлює 'Своє' і 'Чуже' в межах Російської імперії. У поезії Л.Українки висловлюється судження про історичну єдність територій Західної та Східної України, які перебували у кінці 19 – на початок 20 ст. у складі двох держав – Росії та Польщі.

У текстах поезії вказуються причини втрати Україною державної суб'єктності, а саме, братовбивчі чвари, нездатність дійти спільної згоди. Поетка не раз дорікає українцям за неготовність відновити свою державу і принизливу готовність служити завойовникам. Однак окремі тексти поезій Лесі Українки експлікують бажання українського народу стати вільним у своїй незалежній державі.

Окрему групу, що протиставляє аксіосфери 'Своя земля' – 'Чужа земля', становлять слова та словосполучення, які вказують на протиставлення або зіставлення України та Криму. У текстах поезій прослідковуються два часові зрізи – синхронний та діахронний. В історичному зрізі превалює протиставлення, у синхронному – зіставлення. Подібна політична доля України та Криму на синхронному для Лесі Українки зрізі зумовлює позитивне ставлення авторки до Криму, незважаючи на перебування його в аксіосфері 'Чужа земля'.

Дивні діла твої, Господи, століття йдуть, а обставини майже не змінюються.

Література

1. Бартминский Е. Стереотип как предмет лингвистики // Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. Монография / Е.Бартминский. – Москва: Индрик, 2005. С. 133 – 157, 527 с..

2. Бартминский Е. Языковые стереотипы // Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. Монография / Е. Бартминский. – Москва: Индрик, 2005. С. 158 – 187, 527 с.

3. Иванов В., Топоров В. Славянские языковые семиотические моделирующие системы: Монография / В. Иванов, В. Топоров – Москва: Изд-во Наука, 1965. – 246 с.

4. Олійник О. Антиномія категорій «свій» / «чужий» у просторі української народної чарівної казки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.07. – фольклористика / О. Олійник. – Львів, 2007.

5. Українка Л. Вибране (поезії, поеми, драматичні твори)/ Л.Українка. – Київ: Вид-во Дніпро, 1977 – 837 с.

6. Bartmiński J. Opozycja swój/obcy a problem językowego obrazu świata/ J. Bartmiński // Etnolingwistyka / J. Bartmiński. – 2007. – T. 19 – S. 35 – 60.

7. Etnolingwistyka / red. J. Bartmiński. – Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. – T. 19 – 345 s.

8. Etnolingwistyka / red. J. Bartmiński. – Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008. – T. 20 – 457 s.